

OPHTALMOSCOPE ESSAD

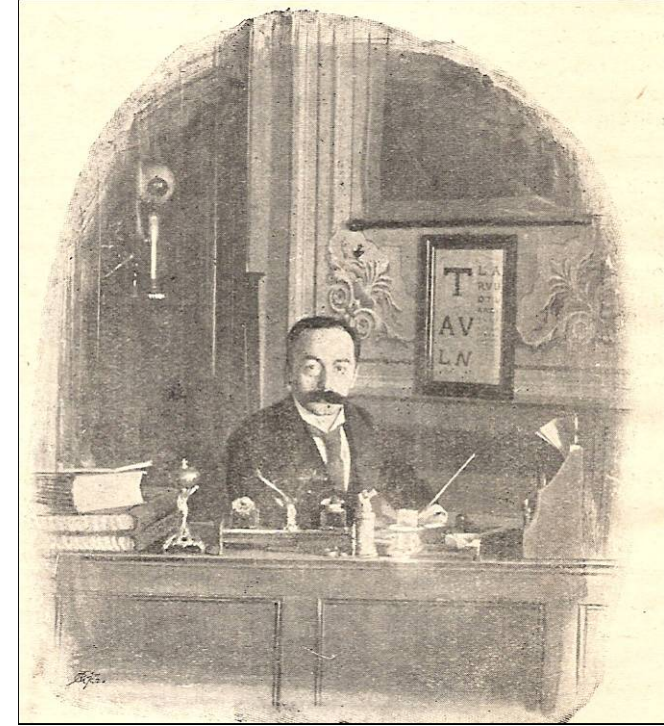
Şeref Etker*

*Bir şahıs olsa da medid'ül-basar
Bir de gözlük takarak etse nazar
Kalkmayınca zulm-i cehil aradan
Edemez tefrik akı karadan*

Esat Işık¹

Bu yazıda, öğrenciliğimde adını, ve adını verdiği oftalmoskopunu öğrendiğim² Dr. Esat Işık Paşa (1865-1936) ile ilgili bilgileri gözden geçirip, biraraya getirdiğim 'Ophtalmoscope Essad'³ örneklerini inceleyeceğim. Orijinal Esat Oftalmoskoplarının ayırdedici özelliklerine ve yapım tarihine değineceğim; ayrıca, Esat Paşa'ya ait bir Parent Oftalmoskopu'nu tanıtacağım. Konuyu ele alışımın bir nedeni, tıp tarihi ve optometri müzelerinde Esat Oftalmoskoplarının başka bir koleksiyonunun bulunmamasıdır.⁴

Esat Oftalmoskopu ya da Esat modeli/tipi denilen oftalmoskoplar kısaca şöyle tanımlanabilir: 'Aynı sap üzerinde bir tarafında skiaskopi yapmak için düz ayna, diğer tarafında oftalmoskopu yapmak için içbükey ayna ihtiva eden model: ilk defa Esat Işık Paşa tarafından geliştirildiğinden bu tür oftalmoskoplara Esat Modeli derler'.⁵ Yuvarlak aynalar, yaylı bir eklemlerle montüre bağlı çerçevenin içinde dönüşümlü olarak kullanılır.

Emraz-ı ayniyye mütehasıs-ı müktediri Doktor Esad Bey / Dr. Essad Bey, oculliste⁸

* Dr. Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar, İstanbul.

¹ N.H.Duman, *Poliklinik*, c.IV, sayı 7(43), İkincikanun 1937, s.203. Süheyl Ünver, 'zulm-i cehil' yerine 'zill-i cehil' olarak aktarmıştır, "Göz hakkında manzum medluller," *Göz Kliniği*, c.II (1945), sayı 4, s.15 [S.Ünver, Nuri F.Ayberk, *Türk Göz Hekimliği Tarihine Aid Notlar*, İstanbul, 1946, İ.Ü. Tıp Tarihi Enst. yay.] Dörtlüğün son dizesi, Esat Işık'ın Namık Kemal'den duyduğu: 'Akla kararı seçecek kadar iz'anı olan adam bu memlekette yaşayamaz!' sözlerine göndermedir, A.S.Ünver, "Dr. Esat Işığın ahlakı," *Poliklinik*, c.IV, sayı 6 (42), Birincikanun 1936, s.176.

² Bize Dr. Esat Işık'ı ve oftalmoskopunu tanıtan öğretmenimiz, *Türk Oftalmoloji Bibliyografyası, 1849-1969* (Ankara, Emel Matbaası, 1970) yazarı Prof.Dr. Tanju Fırat (1933-1982) olmuştur. Yazımızda yararlandığımız bibliyografyanın hazırlanmasına katkıda bulunan, Dr. Tanju Bey'in "...eski yazı koleksiyonlarının içinde benimle birlikte sıkıntılı günler geçiren sempatik yardımcım" (s.8) diyerek andığı Nuran İçcan, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi'nin Deontoloji ve Tıp Tarihi Profesörü Dr. Nuran Yıldırım'dır.

³ Esat Oftalmoskoplarının arkasında: 'Ophtalmoscope Essad' yazılıdır. Yazımızda bu biçimde kullanılmıştır. Oftalmoskop sözcüğünün İngilizce yazımı (ophthalmoscope), Fransızca'sından farklıdır.

⁴ *The College of Optometrists* (kuruluşu *British Optical Association*, 1895) müzesi küratörü Mr. Neil Handley MA AMA tarafından verilen bilgi.

⁵ T.Fırat, *Göz ve Hastalıkları*, c.I, [Ankara] Emel Matbaacılık Sanayi, 1980, s.124.

⁶ A.Schett, *The Ophthalmoscope: a contribution to the history of its development up to the beginning of the 20th century / Der Augenspiegel: ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, trans. by D.L. Blanchard, Pt.1, Oostende, J.P.Wayenborgh, 1996 "Hirschberg History of Ophthalmology. The monographs, v.2", p.147. Dr. Panas'ın çift aynalı oftalmoskopu için, bkz. <http://www.snof.org/histoire/ophtalmoscope2.html>

⁷ N.F.Ayberk, "XIXuncu asırdan zamanımıza kadar Türk göz hekimliği tarihine bir bakış [I]," *Göz Kliniği*, c.II, sayı 5 (1945), s.23 [S.Ünver, N.F.Ayberk, a.g.e.]; A.S.Ünver, *1903'de oftalmoskopu tadil eden Göz Hekimi Müderris Dr. Esat 'Işık' Paşa (1864-1 Kasım 1936)*, İstanbul, Kulen Matbaası, 1950 [*Oto-Nöro-Oftalmoloji*, vol.5, no.4, Ekim-Aralık 1950 'Oftalmoskop keşfinin 100cü yıldönümü münasebetile Herman V. Helmholtz Özel Sayısı'ndan ayırması (s.3/215)]; Nejat Ayberk, "Müderris Dr. Esat Işık Paşa (1865-1936)," *50 Yıl Önce Ölen 8 Büyük Türk Hekimi için Anma Töreni Kitabı*, yay.haz. E.K.Unat, İstanbul, 1986, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. ve T. Tıp Tarihi Kurumu yay., s.42.

⁸ "Meşahir-i muassirin: Emraz-ı ayniyye mütehasıs-ı müktediri Doktor Esad Bey," *Servet-i Fünun*, c.XVI, sayı 415, 11 Şubat 1314 /23 Şubat 1899, s.388.

Esat Oftalmoskopu'nun tarihlendirilmesi

Dr. Esat Bey, yurda dönüşünde beklediği görevi almak için Saray'a başvurur.⁹ Arıza, 3 Mayıs 1894 tarihli ve 'kulları' Esat, padişahın 'ihtira-i çakeranem olan çeşm-i bin aleti' dediği oftalmoskopunun, askeri hekimler tarafından kullanılmasına izin vermesini dilemektedir.¹⁰ Bu belgeden Esat Oftalmoskopu'nun 1893'te Paris'te tasarlandığı ve üretildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Değişik yayınlarda Esat Oftalmoskopu'nun yapımı için verilen 1903 tarihi yanlıştır.¹² Esat Paşa'nın arızasının çeviriyazısı şöyledir:

Cenab-ı Hakk, padişah-ı bendeperver ve şehinşah-ı maarifkester-i velinimet-i binimnetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerini ferzen-i ömr-i afiyet ve iclal ile dünya durdukça serir-i saltanat ve hilafet-girade daim buyursun. Amin.

Nezd-i alî-i velinimet-i azamilerinde malum olduğu üzere, saye-i ihsanvaye-i zillullahilerinde çakerleri Avrupadaki tahsilimi ba'de'l-ikmal Roma'da inikad eden beynelmilel tibbi kongrede taraf-ı şahanelerinden izam buyrulan heyet-i etibba meyânında bulunarak kesretle tesadüf olunub teşfiyesinde dahi bir çok müşkülata uğranılan 'iltihab-ı hafe-i ecfan' tesmiye edilen hastalığın tedavisinde bir usul-i cedidenin¹³ müşahadat-ı zatiyemle sabit olan rüçhaniyetini, kongrenin sivil kısmına ve ordularda kullanılmak üzere ihtira-i çakeranem olan çeşm-bin aletini dahi askeri cihetine irae ederek mücerred teveccühat-ı mucib ül-mübahat-ı velinimetleri berekatıyla mazhar-ı takdir olmuş ve ünfül-maruz alet dahi manzur-i mekarim-nişver-i zillullahileri buyrulmak üzere takdim kılınmış olmakla ordu-yi hümayunlarında etibba-i askeri tarafından istimali menut-i tasvib-i alî-i cenab-ı hilafetpenahileridir. Ol babda ve katibe-i ahvalde emr-ü-ferman ve lütf-i ihsan padişahımız efendimiz hazretlerindir.

27 Şevval 1311 [3 Mayıs 1894] Kulları Tabib Esad

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV 94/101, 28 Şevval 1311 [4 Mayıs 1894].

¹⁰ Bu yıllarda kullanılan değişik oftalmoskoplar için, bkz. [V. Daguene] *Risale-i İstimal-i Mir'atül-ayn ve Teşhis-i Emraz-ı Kar-ı ayn*, mütercim: Mustafa Münif [Kocaoğlan], Dersaadet, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, 1306 [1889], s.13-14. Daguene'nin *Manuel d'ophtalmoscopie: diagnostic des maladies profondes de l'oeil* (Paris 1875) kitabının tam çevirisidir. Oftalmoskop karşılığı olarak, önce 'mirat ül-ayn' (arapça), daha sonra 'çeşm-i bin' (farsça) terimleri kullanılmıştır.

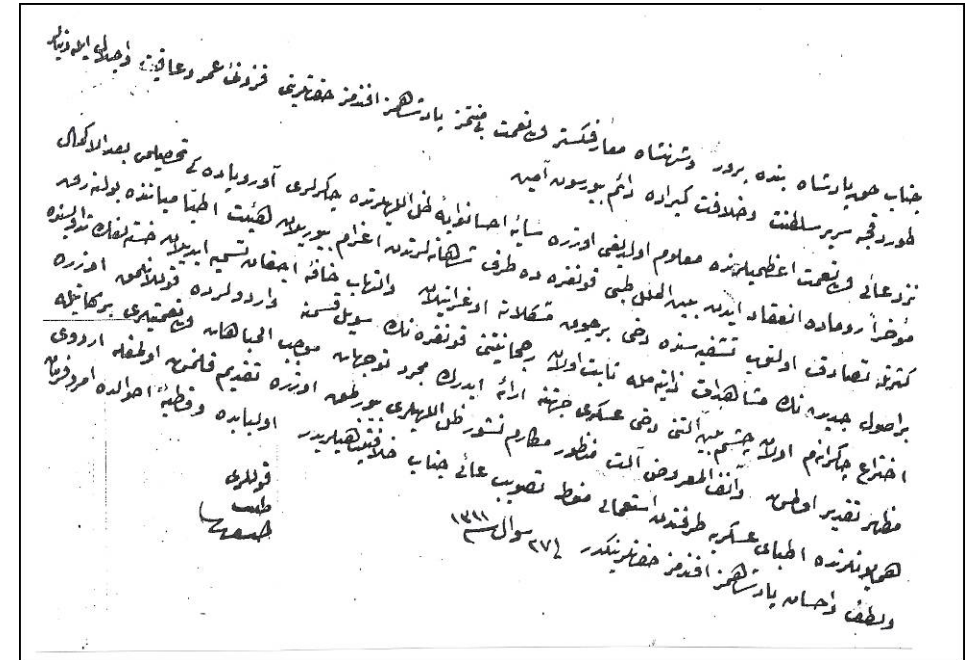
¹¹ Esat Işık'ın oftalmoskopunu Paris'te iken geliştirdiğine değinen yayımlar vardır: A.M.Özden, *Profesör doktor Esad Işık 1863-1936*, İstanbul, Ahmet İhsan Basımevi, 1936 (*Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı*, tom 6, no.24, extrait), s.3; B.Tezer, "Prof.Dr. General Esat Işık (1865-1936)," *T.Oftalmoloji Gazetesi*, c.II, sayı 5, İkincikanun 1937, s.235-239; N.F.Ayberk, *a.g.m.*, s.23; F.Kandemir, "Büyük idealist Esat Paşa'nın parolası: Yenilmeyeceksin," *Yakan Tarihimiz*, c.II, sayı 24, 9 Ağustos 1962, s.321; N.Ayberk, *a.g.m.*, s.43 vd.

¹² Bu karışıklığın Esat Bey'in 1319 (1903)'te 'Çeşm-i bin ile muayene-i kar-ı ayn' başlıklı bir çalışma yayımlamasından kaynaklandığını sanıyoruz. Bkz. A.S.Ünver, *1903'de oftalmoskopu tadil eden Göz Hekimi Müderris Dr. Esat 'Işık' Paşa (1864-1 Kasım 1936)*, İstanbul, Kulen Matbaası, 1950 [*Oto-Nöro-Oftalmoloji*, vol.V, no.4, Ekim-Aralık 1950 'Oftalmoskop keşfinin 100cü yıldönümü münasebetile Herman V.Helmholtz Özel Sayısı'ndan ayrışması (s.6/218)]. Ancak, sözü edilen yayını Dr. Süheyl Ünver'den başka gören olmamıştır ?

¹³ Dr. Mehmed Esad Bey'in katıldığı toplantıda *XIe Congrès International de Médecine de Rome, 29 Mars-5 Avril 1894* sunduğu bildiri: "Traitement de la blépharite par le sublimé corrosif à haute dose" başlığını taşımaktadır. İltihab-ı hafe-i ecfan: blefarit, blépharite.

Yüzbaşı Esat Bey'in, yurtdışından dönüşünde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Emraz-ı ayniyye seririyatının muallim muavinliğine atanmasında Müşir Zeki Paşa'nın da rolü olduğu bilinmektedir.¹⁴ Dr. Esat Bey'in dayısı Reji Katibi Menapirzade Nuri Bey,¹⁵ ikinci bir arıza ile Esat Bey için derece terfi isterken, yine oftalmoskopuna değinmiştir:¹⁶

"Hemşirezadem Esad kullarının ihtira-gerdesi olup bu kerre Roma'da inikad eden kongrede takdir edilen göz aletinin manzur-i ali buyrulması istidasını mutazammın çakerlerine vermiş olduğu arızası leffen takdim kılındı..."

Esat Paşa'nın II.Abdülhamid'e sunduğu 27 Şevval 1311 (3 Mayıs 1894) tarihli arıza

¹⁴ N.Ayberk, *a.g.m.*, s.42. Müşir Zeki Paşa için bkz. E.K.Unat, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Tophane Müşiri Zeki Paşa," *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, (Ankara, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, 16-18 Mart 1998), yay.haz. E. Kahya, vd., Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999, s.47-55.

¹⁵ Menapirzade Nuri Bey (1844-1906) için, bkz., H.İnci, "Menapirzade Nuri'nin yarım kalmış sürgün metni: Akka," *Tarih ve Toplum*, c.XXXIV, sayı 204, Aralık 2000, s.324-327; S.Teber, *Paris Komününde Üç Yurtsever Türk: Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler*, İstanbul, De yay., 1986, s.30-32, 83-85, 100-101. Esat Işık ailesi için bkz., [Tomris Işık] "Sarayda sultan, evde sultan," *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*, haz. L.Neyzi, İstanbul, Tarih Vakfı yay., 1999, s.180.

¹⁶ BOA, Y.MTV 94/101, 28 Şevval 1311 [4 Mayıs 1894].

Prof. Panas ve ‘İstanbul’ öğrencileri

Göz hastalıkları uzmanlık eğitimini Fransa’da yapan Esat Neşet Bey’in öğretmenleri Dr. Félix Despagnet ile Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi’nin ilk oftalmoloji profesörü ve Hôtel-Dieu de Paris Hastanesi’ndeki kliniğin kurucusu Dr. Fotinos Panas’dır (Φωτεινός Ν. Πανάς, 1832-1903).¹⁷ Esat Işık, bir süre Val-de-Grâce askeri hastanesinde çalıştıktan sonra,¹⁸ tezini Prof. F.N. Panas’ın yanında tamamlamıştır.¹⁹

Kefalonya adasında (Yunanistan) doğan Prof. Panas’ın öğrencileri arasında, daha sonra İstanbul’da göz hekimliği yapacak olanların ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.²⁰ Esat Bey ile aynı yıllarda Paris’te oftalmoloji asistan olan Konstantin Tahinci (Κωνσταντίνου Ταχιντζής, 1855-1938)²¹, Aleksios Trantas (Αλέξιος Τράντας, 1867-1961)²² ve Bafra’lı Ananias Gabrielidès (Ανανίας Γαβριηλίδης, 1867-1956)²³ İstanbul’un değişik hastanelerinde 1890’lardan 1920’lere kadar görev yapmışlardır. Esat Bey’in Askeri Tıbbiye’de iki yıl kıdemlisi olan İstanbullu Yüzbaşı Nikoli Vasil Bey de (Nikolaki, Nicolaki Vassiladès) onunla aynı yıllarda Prof. Panas ile Dr. Despagnet’nin öğrencisi

¹⁷ J.-P. Baillart, “Le premier professeur de la clinique ophtalmologique de l’Hôtel-Dieu: Photinos Panas,” *L’Ophtalmologie des origines à nos jours*, édité par les Laboratoires H.Faure, Annonay, 1986, Tome V, p.181-185.

¹⁸ Esat Bey’in özgeçmişinde verilen bilgi: ‘Bir sene Val-de-Grâce tatbikat mekteb-i askerisine devam edüb sertifika almış ve hususi olarak emraz-ı ayniyye şubelerini tahsil edüb meşahir-i etibba-yı mütehasşisinden Mösyö Despanye (Despagnet) nam doktorun hastahanesinde muavin olarak şube-i mezkurede itimam-ı ihtisas ettiğini müşir fi 19 [31] Temmuz sene 317 [1893] tarihile bir kıta tasdiknameyi ahz... eylemiştir’, Bu tasdikname bir uzmanlık belgesi olarak kabul edilmiştir. ‘Etibba-yı fahriyeden göz tabibi Kaymakam izzetli Esad Bey’in terceme-i halı,’ *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, ikinci sene, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1317/1319 [1901], s.362-363. Ayrıca bkz., H. Bourgeois, “Histoire de l’enseignement de l’ophtalmologie au Val-de-Grâce, de 1850 à nos jours,” *L’Ophtalmologie des origines à nos jours*, édité par les Laboratoires H. Faure, Annonay, 1986, Tome V, p.175-180.

¹⁹ Mehmet Esat Bey (Essad Néchat), Paris Tıp Fakültesi’nde *Essai sur la séméiologie de l’exophtalmie* başlığıyla bir bitirme tezi (Thèse Médecine, 1893, no.364, 108 s.) hazırlamış ve 25 Temmuz 1893 Salı günü savunmuştur. Jüri başkanı Prof. Fotinos Panas’dır. Esat Bey, tezini aynı yıl içinde, kazandığı ‘Doktor’ sanını kullanarak monografi biçiminde yayımlanmıştır. Bu yayınların kapak resimleri için bkz., H.K. Keskinbora, *Mehmet Esat Işık Paşa: Hayatı, Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları*, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enst., İstanbul, 2006, s.96.

²⁰ Dr. Nuri Fehmi Ayberk’in değerlendirmesi: ‘Esad Paşa göz ihtisasını, o zamanki Paris oftalmoloji hocası Panas’ın yanında yapmıştır. Aslen Yunanlı (Kefalonyalı) ve bittabi Yunanlılara müteveccih olan bu zatın yanında Esad Bey gibi vatansever bir Türk’ün barınması kayda değer bir hadisedir’, *a.g.m.*, s.23; T.Firat, *a.g.e.*, s.9.

²¹ Dr. Konstantin Tahinci ile ilgili bilgi için torunu sayın Eleni Yağcıoğlu’na teşekkür ederim. Dr. Konstantin Tahincinin oğlu Dr. Emil (Emilios) Tahinci (1893-1983) Türk Oftalmoloji Derneği’nin (Türk Oftalmoloji Cemiyeti, 1928) kurucularındandır.

²² E.Tahinci, “Aleksios Trantas (1867-1961) ebediyete intikal etti,” *Oto-Nöro-Oftalmoloji*, c.XVI, sayı 1 (Ocak-Mart 1961), s.67; K. Trompoukis, *H ελληνική ιατρική στην Κωνσταντινούπολη, 1856-1923*, [İstanbul’un Rum Hekimleri, 1856-1923] Atina, 2000, s.206-207.

²³ K.Trompoukis, Y.Laskaratos, “Oftalmolog Ananias Gabrielides ve İstanbul’daki bilimsel çalışmaları,” [Elence], *Οφθαλμολογικά Χρονικά* [Oftamologika Kronika, Atina], c.XII, sayı 39, Ocak-Nisan 2002, s.98-103.

olmuştur.²⁴ Bu ortamın, Dr. Esat Bey’e mesleki ilişkilerinde kolaylık sağladığı düşünülebilir.

Dr. Mehmed Esat Neşet, 1894 Nisanında Paris’ten döndükten sonra, önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de ve 1899’dan sonra Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi’nde²⁵ ve Darülaceze’de fahri olarak çalıştı, kör çocukların eğitimiyle ilgilendi.²⁶ Kendisine II. Abdülhamit tarafından verilen ‘mirliva’ rütbesi Meşrutiyet’ten sonra geri alınan Esat Bey,²⁷ Tıp Fakültesi’nin 1909 yılında yapılan düzenlenmesinde yeni kadroda yer aldı.²⁸ Meşrutiyet’ten sonra, Dahiliye Nezareti’nin Sıhhiye Müdiriyet-i Umumisi gibi, siyasi görevlere getirildi (1911).²⁹ Esat Paşa, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti’nden sonra, Milli Kongre’nin kurucusu oldu.³⁰ Birleştirici olmaya çalıştı ve Türkiye’yi savundu.³¹ İstanbul’un işgalinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti yöneticisi iken, İttihat ve Terakki

²⁴ Rıza Tahsin [Gencer], *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, [2.bs.] yay.haz. A.Kazancıgil, İstanbul, Özel yay., 1991, c.II, s.31. Doktor Kehhal Nikolaki [Nicolaki Vassiliadès], *Rehnuma-i Müdavat-ı Ayniyye*, Beyrut, Matbaa-i Edebiye, 1325/1909, ‘İfade-i meram’, s.4.

²⁵ Esat Bey, Yunan savaşı sırasında Yıldız Hastanesi’nde de görevlendirilmiştir, bkz. “Etibba-yı fahriyeden göz tabibi Kaymakam izzetli Esad Bey’in terceme-i halı,” *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, ikinci sene, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1317/1319 [1901], s.362-363.

²⁶ N.Yıldırım, “İlk modern göz kliniğinin kurucusu Esat (Işık) Paşa,” *Doktor*, c.III, sayı 15, Haziran-Temmuz 2003, s.30-31; N.Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul, Darülaceze Vakfı yay., 1996, s.169, 187.

²⁷ Esad Bey, 27 Ağustos 1906 (7 Receb 1324) tarihinde mirliva (tuğgeneral) olmuştur, bkz. *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, sekizinci sene, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1323/1325 [1907], s.48-49. II.Meşrutiyet’ten sonra askeri rütbesi ‘kaymakam’lığa (yarbay) indirilmesine karşın, Dr. Esat (Işık) ‘Paşa’ olarak anılır, bkz. Rıza Tahsin [Gencer], *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, yay.haz. A.Kazancıgil, İstanbul, Özel yay., 1991, c.II, s.37-38.

²⁸ Dr. Esat Işık’ın Meşrutiyet yıllarındaki görüşleri için, bkz. *Muallim Saadetli Esad Paşa Hazretleri’nin Nutuklarıdır: Hürriyet, Adalet, Müsavat*, [İstanbul] Mekteb-i Fünun-i Tıbbiye-i Şahane Mat. 1324/1908 (16 s.).

²⁹ Esat Bey’in aldığı ilk kararlardan ‘tekkelerde aşure yapılmaması’ eleştirisi konusu olmuştur: Ahmed Muhtar [Hacıbeyzade/Yeytaş], “Kehhal-i şehir muallim Esad Beyefendi hazretleri ve rüfekasına,” *Muhibban*, ikinci sene, numero 2, 14 Saferülhayr 1329/ 1 Şubat 1326, s.118.

³⁰ A.Y.Baltacıoğlu, “Ziya Gökalp Üniversitesi (1913-1919),” *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*, der. N.Güngör, Ankara, Gazi Üniv. Yay., 2007, s.330-331. Kurucu üyeler: İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Dr. Esat (Işık), Dr. Hüseyinzade Ali (Turan), Eylemli üyeler: Dr. Hamdi Suad (Aknar), Ahmed Cevad (Emre), Dr. Kerim Sebati (Gürgün), Ecz. Mustafa Nevzat (Pisak) ve Mehmed Emin (Erişirgil)’dir. Dernek, 17 Ekim 1918’de ‘Milli Kongre’ye dönüşecektir. Dr. Esat Işık’ın siyasi nitelikteki belgelerini Dr. Necmettin Rifat Yazar’a (1890-1982) vermiştir. Bu belgeler henüz bütünüyle değerlendirilmemiştir. Bkz. N.A.Banoğlu, *Milli Kongre ve Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986 (*Atatürk Araştırmaları Merkezi Derg.*, c.III, sayı 7, Kasım 1986, ayırbasım). Esat Paşa’nın bu dönemde M. Kemal ile anlaşmazlıkları olmuştur: “M. Kemal’den Esat Paşa’ya [Sivas, 8 Teşrinisani 1335/Kasım 1919],” *Yakın Tarihimiz*, c.III, sayı 39, 22 Kasım 1962, s.399 [*Atatürk’ün Bütün Eserleri*, c.V (1919), İstanbul, Kaynak yay., 2001, s.101-102].

³¹ Tarık Zafer Tunaya, *La Turquie devant le tribunal mondial: son passé, son présent, son avenir*, (Constantinople, Soc. An. de Papeterie et d’Imprimerie, 1919, Publication du Congrès National) başlıklı kitabı Dr. Esat Işık’ın yayınları arasında göstermektedir, bkz. *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952*, [1.bs.] İstanbul, Doğan Kardeş yay., 1952, s.471.

Cemiyeti ile ilişkisi nedeniyle,³² 1920 Martında Malta'ya sürüldü.³³ Dr. Esat Işık, 1921'in Ekiminde serbest bırakıldığı halde kliniğine dönemedi. Bunun üzerine, Ankara'ya giderek Gureba (Numune) Hastanesi'nin göz polikliniğinde fahri olarak çalıştı. Kendisine başka bir görev önerilmeyince 1923'te İstanbul'a döndü ve Üniversite'nin 1933'teki oluşumunda kadro dışı bırakılıncaya kadar, Tıbbiye'nin Seririyat-ı Ayniyye müderrisliğini yaptı.³⁴

Esat Oftalmoskopları

Yayınlarda Esat Oftalmoskopu'na örnek olarak gösterilen resimler eksiktir,³⁵ orijinal bir Esat Oftalmoskopu görülmemiş, 'Esat tipi' oftalmoskoplar arasındaki farklar anlaşılmamıştır.

Orijinal oftalmoskop modelinin arkasında 'Ophtalmoscope Essad'³⁶ ile yapımcı firmanın adı 'Giroux – Paris' bulunmaktadır. İki yüzü aynalarının çapı 39 mm'dir. Ortadaki gözlem deliğinin çapı 5 mm'dir. Montürü ve katlanırsapı piring; açık boyu 10.5 cm'dir.³⁷

Daha sonra yapıldığını düşündüğümüz ikinci bir tip 'Ophtalmoscope Essad' aynı çap ve özellikleri taşımakta ise de, arkasında firma adı yoktur. (Üretici adı taşımayan oftalmoskopların Esat Bey'in kendisi tarafından fason olarak yaptırılıp Johann Paluka vd. firmalar aracılığıyla satıldığı kanısındayız.)

Esat modeli oftalmoskoplar, değişik firmalar tarafından, yakın tarihlere kadar farklı (çelik, plastik gibi) malzemelerle üretilmeye devam edilmiştir. Yeni

³² E.J.Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. N.Salihoğlu, 4.bs., İstanbul, İletişim yay., 2007, s.120-122; Ayrıca, Dr. Esat Paşa'nın 'Teceddüd Fırkası' ile ilişkisi için, bkz. K.Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, yay.haz. Z. Öktem, c.I, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat yay., 2008, s.206, 207 dn. 62, 213.

³³ B.N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2.bs., Ankara, Bilgi yay., 1985, s.308-312 'Göz Doktorunun Çilesi'. Esat Işık, 1919 Mayıs'da da işgal kuvvetleri komutanlığı tarafından gözaltına alınıp kısa sürede salıverilmiştir. Aynı günlerde, Esat Paşa, İstanbul'daki 'Ermeni Hekimler Birliği'nin suçlamalarıyla hedef gösterilmiştir, bkz. *Les persécutions contre les médecins Arméniens pendant la guerre générale en Turquie*, publié par l'Union des Médecins Arméniens, Constantinople, 1919, s.17.

³⁴ Esat Işık, Malta'da iken *Silsile-i Hayatım* (1921) adını verdiği anılarını yazmaya başlamış, fakat bu defteri yayımlanmamıştır, B.Tezer, *a.g.m.*, s.236.

³⁵ N.R.Yarar, A.S.Ünver, *Müderris Doktor ve Göz Mühassısı Esad 'Işık' Paşa (1865-1936)*, İstanbul, İst. Tabip Odası yay., 1972 [s.1]; "Cehalet düşmanı, milliyetperver, Malta Sürgünü Esad Işık Paşa," *Türk Tıbbının Kahtamanları*, İstanbul, Organon yay., 2002, s.20-21; H.K.Keskinbora, *a.g.e.*, s.99-100; N.Sarı, Ü.E.Kurt, A.D.Ataman, İ.Topçu, Z.Ü.Belbez, E.Karlıkaya, E.Vatanoğlu, F.Gündoğdu, N.Kınık, "Göz hekimliğine katkılarıyla Esad Işık Paşa, 1865-1936," *Nobel Medicus*, Ocak-Nisan 2006, c.II, sayı 1, s.39-40. Metnin poster sunumu için, bkz.: <http://www.nobelmedicus.com/contents/200621/39-40.pdf> İngilizce çevirisi için bkz. "Contributor to ophtalmology Esad Işık Paşa, 1865-1936" http://www.muslimheritage.com/uploads/poster_2.pdf

³⁶ Katalogların bir kısmında 'Ophtalmoscope Essad' yanında 'Ophtalmoscope d'Essad', 'Ophtalmoscope du Dr. Essad' ve 'Ophtalmoscope du Docteur Essad' adları geçmektedir.

³⁷ *The Royal College of Ophthalmologists* (Londra) müzesinin küratörü Mr. Richard Keeler FRCOphth (Hon) tarafından verilen bilgiye göre, ellerindeki Esat Oftalmoskopunda Giroux firmasının yalnız logosu vardır.

Esat Oftalmoskoplarının ayna çapı genellikle büyüktür (Ø 44 mm); buna karşılık ortasındaki delik daha küçüktür (Ø 3 mm). Oftalmoskopun açık boyu orijinal modele göre daha uzundur (12.5 cm). Maison L. Giroux firmasının da sonraki yıllarda bu boyutta Esat Oftalmoskopları ürettiğini görüyoruz.³⁸ Dr. Esat Paşa'nın oftalmoskopunun patentini almağa 'lüzum görmediği' ileri sürülmüşse de,³⁹ kendisinin sağlığında üretilen aletlerde 'Ophtalmoscope Essad' adı vardır.

Esat Oftalmoskoplarının değişik bir tipi Dr. Alfred Schett (1917-2005) koleksiyonunda 'Esat modeli' olarak gösterilmiştir. Yine, Paris'teki Giroux firması tarafından üretilen modelin arkasında (düzeltici) mercek takılabilecek eklemli bir klipsi vardır;⁴⁰ sapı vidalıdır. Ayna çapı 43 mm olarak bildirilen⁴¹ oftalmoskop 1890'lara tarihlenmektedir. Bu model, Liebreich Oftalmoskopuna (1855) Esat Oftalmoskopunda kullanılan aynalarının uyarlanmış bir biçimine benzetilebilir.⁴² Orijinal modelden sonra geliştirilmiş olması gerekir.⁴³

³⁸ L.Giroux, [Maison Giroux] G.Guilbert, successeur, *Instruments d'ophtalmologie*, Paris, Carel Frères, [1914], s.21, no. 84, 85 <http://web2.bium.univ-paris5.fr/livanc/?p=21&cote=27952&do=page>

³⁹ S.Ünver, "Göz tabibi Dr. Esat Paşa oftalmoskopu," *Tıp Tarihimiz Yıllığı I*, İstanbul, İ.Ü. Tıp Fak. Tıp Tarihi Ens., 1966, s.79.

⁴⁰ A.Schett, *The Ophthalmoscope: a contribution to the history of its development up to the beginning of the 20th century / Der Augenspiegel ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, trans. By D.L.Blanchard, Pt.1, Oostende, J.P. Wayenborgh, 1996 "Hirschberg History of Ophthalmology. The monographs, v.2", s.147 (IX) Turkey, 55. Isik Essad "c.1890 Essad's double mirror, plane and concave, was for quick changes. It has a diameter of 43 mm. And is drilled out in the center. An original model by Giroux in Paris shows a small clip for the corrective lens on the posterior side of the metal plate" olarak tanımlanan bu model bir müzayede katalogunda yer almıştır: *Christie's Exceptional Scientific and Engineering Works of Art including the Alfred Schett Collection, Sale 9355, 11 April 2002*. Lot 60 "an Isik Essad pattern ophthalmoscope circa 1890, signed Giroux, Paris, with a small clip for corrective lens on the back of the disc, two mirrors, and a ebony handle – 5½in. (14 cm.) long", bkz. http://www.christies.com/LotFinder/lot_details.aspx?from=searchresults&intObjectID=3894900

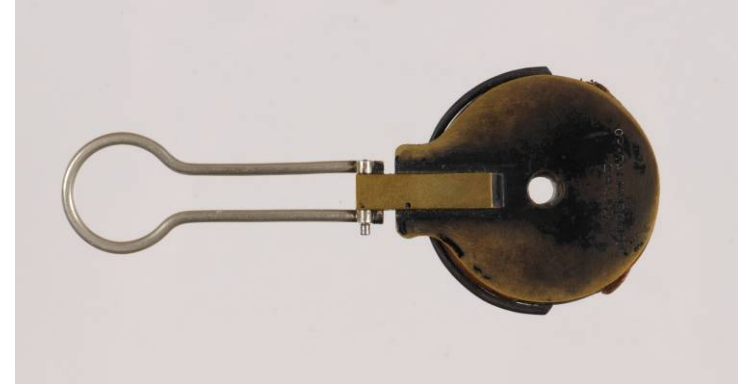
⁴¹ A.Schett, *a.g.e.*, 43 mm olarak verilen ayna çapının ölçümdeki bir hatayı yansıttığını düşünüyoruz. Giroux firmasının katalogunda Esat Oftalmoskopu için belirtilen çap ile burada gösterilen örneklerin ölçümleri ayna çapının 44 mm. olduğunu kanıtlamaktadır.

⁴² C.R.Keeler, "The Ophthalmoscope in the lifetime of Hermann von Helmholtz," *Arch Ophthalmol*, vol.120 (2002), p.194-201. Dr. Richard Liebreich'in (1838-1917) oftalmoskopu çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında 'Esat Modeli' öner aynalı başka bir örnek bilinmemektedir, dolayısıyla bu oftalmoskop Esat oftalmoskopunun bir modifikasyonu kabul edilmiştir.

⁴³ Esat Paşa'nın muavinlerinden İhsan Ahmed [Oskay], Esat Oftalmoskopunu anlatırken bunu şöyle belirtmiştir: "Basit çeşm-i binlerin her ne kadar envaı icad olunmuş ise de, bunların içinde en ziyade kullanışlı, hoca-yı muhteremim [Esad] Beyefendinin ihtira-gerdeleri olan çeşm-i bindir. Esası biri müstevi, diğeri muka'ar iki ayinenin arka arkaya vaz olunarak, bir sap üzerinde her ikisi suhuletle çevrilen bir yayla tesbit olunmuşdur. Saniyen de bahs etdiğimiz adese ilave edilmiştir", *Göz ve Göz Hastalıkları*, (Üstad-ı kemalâtım tabib-i muhterem Esad Beyefendi hazretlerinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Seririyat-ı Ayniyyesindeki takrir-i dilpezirleri esas itihaz ve Pöş [A.L. Puech] ve Fromaje [C. Fromaget] nam müelliflerin eserlerinden de ictibas edilerek 48 şekli havi olmak üzere tertib edilmiş bir mecmuadır.) İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1320/1904, s.130-131.

Ophtalmoscope Essad, Giroux – Paris (Ø 39 mm.)

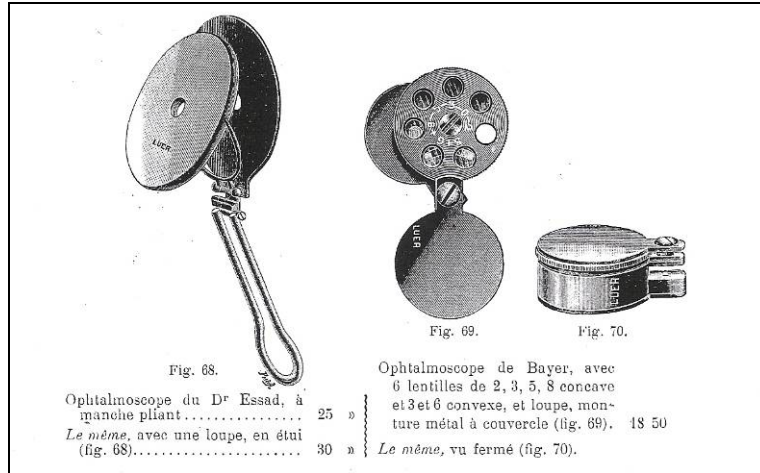

Ophtalmoscope Essad (Ø 39 mm. yapım yeri: Paris ?)

Değişik firmalara ait Esat Oftalmoskopları (Ø 44 mm.)⁴⁴

İstanbul'da gözlükçü Johann Paluka tarafından satılan bir Esat Oftalmoskopu seti (Oftalmoskop ve indirekt muayene için + 13 mercek)

⁴⁴ Bu oftalmoskoplardan birinin arkasında HS simgesi vardır; diğeri yazısızdır. Esat Oftalmoskopu'na yer veren diğer kataloglar: *Jetter & Scheerer. [Esculape/Aesculape] Nouveau catalogue général, section C, Oeil, oreille, nez, bouche, langue, pharynx, oesophage, estomac, amygdales, larynx, trachéotomie, intubation, dermatologie, Tuttlingen, [ca.1920], p.904, pl.XIX* <http://web2.bium.univ-paris5.fr/livanc/?cote=extaphin011&p=33&do=page> *Dörffel und Faerber, Berlin, [ca.1920] 4.Aufl., S.3, Nr. 5012; Fernand Guillot.Catalogue illustré d'instruments de chirurgie, d'appareils de médecine et d'orthopédie, Paris, s.n. Ivry: Impr. des Ets. Hyperparaf, 1934, s.168.* <http://web2.bium.univ-paris5.fr/livanc/?cote=extaphin010&p=170&do=page>

Basit Oftalmoskop ile direkt gözdibi muayenesi ⁴⁵Maison Luer (Paris) Oftalmoloji Kataloğu, 1909 ⁴⁶

⁴⁵ Doktor Kehhal Nikolaki [Nicolaki Vassiliadès], *a.g.e.* s.141.

⁴⁶ [F. Wulfing-Luer] *Maison Luer: Catalogue spécial ophtalmologie, illustré de 1489 figures*, Paris: Imp. des Beaux-Arts (A. Muller), 1909, s.26.

Essad

Dr. Esat (Işık), Sıhhiye Müdür-i Umumisi

Sonuç

Dr. Esat Işık adını taşıyan oftalmoskopun, Osmanlı hekimliğinin tıbbi ve cerrahi aletler kataloğuna (armamentarium) ve kullanımına kattığı yegane alet olduğu söylenebilir. Esat Oftalmoskopunu, Dr. Mehmet Esat Neşet Fransa'da eğitimde bulunduğu sırada, 1893 yılında geliştirmiştir. Bu aletin benimsenmesi ve yapım sürecinde, çağının bir göz hastalıkları otoritesi olan Prof. Panas'ın, Esat Bey'i özellikle desteklediği kanısındayız.

Yüzbaşı Dr. Mehmet Esat Bey, 1894'te Türkiye'ye döndükten sonra Askeri Tıbbiye'de ayrı bir klinik kurarak göz hastalıkları dalındaki ilerlemeye katkıda bulunmuştur. II. Abdülhamit döneminde 'mirliva' rütbesine kadar yükseltildiği için Dr. Esat Paşa olarak tanınır. Meşrutiyet'ten sonra Dahiliye Nezareti'nin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi görevini yürütmüş ve siyasal

örgütlerde yöneticilik yapmıştır. Bundan sonraki mesleki çalışmalarında eğiticiliği öne çıkarmıştır.⁴⁷ Bugün, Esat Işık adı oftalmoskopuyla özdeşleşmiştir.

Esat Paşa'nın özel Dr. Parent 'mürekkebe' (refraksiyon) oftalmoskopu⁴⁸

Teşekkür: Yazıda kullanılan fotoğrafların çekimi için Turgay Erol ve Erkin Ön'e; katkıları için Mr. Richard Keeler FRCOphth (Hon) ve Prof.Dr. Feza Günergun'a teşekkür ederim.

The Essad Ophthalmoscope

Dr. Esat Işık (1865-1936) graduated from the Military Medical Academy in Istanbul in 1889. He specialised in ophthalmology in France, working with professors Photinos Panas at Hôtel-Dieu, and Félix Despagne at the Faculty of Medicine in Paris. His contemporaries in ophthalmological training included Drs. Constantinos Tahinzis, Alexios Trantas, and Ananias Gabrielidès, who were to hold key positions in Istanbul after the 1890s. Lt. Nicolaki Vassiladès, an Ottoman military physician, was another Panas resident and a contemporary of Dr. Esat Işık.

⁴⁷ Dr. Esat Paşa'nın son ders kitabı: *İstanbul Tıp Fakültesi Seririyat-ı Ayniyye Müderrisi Dr. Esad Paşa'nın Seririyat-ı Ayniyye Dersleri*, [yay.haz.Tıp Fakültesi talebelerinden] Ali Naki, Süreyya Salim, Hamza Vahid, [İstanbul], Matbaa-i Orhaniye, 1917 (167+6 s.).

⁴⁸ Henry Parent (1849-1924) Oftalmoskopu ile birlikte yayımlanan atlas: H. Parent, *Atlas d'ophtalmoscopie*, Paris, Giroux, 1900. Parent Oftalmoskopu 1881'de üretilmiştir.

In the course of his training, in 1893 Esat Işık developed an simple ophthalmoscope which came to be known as the 'Opthalmoscope Essad' or Dr. Essad's Ophthalmoscope. This is a simple (reflecting) ophthalmoscope with a pair of plane and concave pierced mirrors mounted back to back on a sprung frame allowing for rotation, both for ophthalmoscopy and sciascopy. The Essad Ophthalmoscope has gained wide popularity for its convenience, and still remains in use.

The original model of the Essad Ophthalmoscope was commissioned to the Maison L.Giroux in Paris, and has mirrors of 39 mm diameter with a central circular aperture of measuring 5 mm. The brass frame has a foldable handle. There is a modified version with slightly larger mirrors (44 mm) and a smaller sight-hole (3 mm), which has been reproduced by various manufacturers in Europe. In another Essad model (from the A. Schett collection) a hinged clip has been added to the back plate for application of a corrective lens, similar to the Liebreich ophthalmoscope.

Esat Işık returned to Istanbul in 1894, to be appointed professor in 1899; he established a separate ophthalmological clinic at the Gülhane Military Medical Faculty. Dr. Esat Bey was nominated as Deputy Minister of Health in 1912, and was instrumental in the organisation of a number of political societies in the final decade of the Ottoman Empire. Professor Esat Işık served in the Medical Faculty of Istanbul till 1933. He is remembered for his many personal qualities, along side his ophthalmoscope.

Key words: Esat Işık, Essad Ophthalmoscope, ophthalmology, history of medicine, Photinos Panas, Turkey; **Anahtar kelimeler:** Esat Işık, Esat Oftalmoskopu, göz hastalıkları, tıp tarihi, Fotinos Panas, Türkiye.